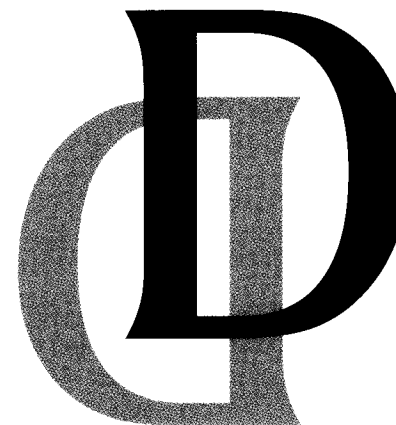

Redakcijos kolegija

- Egidijus Aleksandravičius (Vytauto Didžiojo universitetas, istorija) – vyriausiasis redaktorius
- Ineta Dabašinskienė (Vytauto Didžiojo universitetas, kalbotyra)
- Milda Danytė (Vytauto Didžiojo universitetas, literatūra)
- Leonidas Donskis (Vytauto Didžiojo universitetas, filosofija)
- Bronislovas Genzelis (Vytauto Didžiojo universitetas, filosofija)
- Jan Jurkiewicz (Poznanės Adomo Mickevičiaus universitetas, istorija)
- Violeta Kelertienė (Iliojaus universitetas, literatūra)
- Jūratė Kiaupienė (Lietuvos istorijos institutas, istorija)
- Antanas Kulakauskas (Vytauto Didžiojo universitetas, istorija)
- Darius Kuolys (Lietuvių literatūros institutas, literatūra)
- Rūta Petrauskaitė (Vytauto Didžiojo universitetas, kalbotyra)
- Gintautas Mažeikis (Vytauto Didžiojo universitetas, kultūrinė antropologija)
- Rein Raud (Talino universitetas, filosofija)
- Leonardas Sauka (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, folkloristika)
- Alfred Erich Senn (Viskonsino universitetas, istorija)
- Viktorija Skrupskelytė (Oberlino kolegija, JAV, Vytauto Didžiojo universitetas, literatūra)
- Giedrius Subačius (Iliojaus universitetas, kalbotyra)
- Joachim Tauber (Liuneburgo Šiaurės Rytų Europos institutas, istorija)
- Rasa Žukienė (Vytauto Didžiojo universitetas, menotyra)

Mūsų svetainė internete

<http://biblioteka.vdu.lt/ml-dd.htm>

DARBAI IR DIENOS

60

Eina nuo 1930 metų

APIE LIETUVĄ IR LENKIJĄ GINČYTINOJE LIETUVIŲ IR LENKŲ XX AMŽIAUS VAIZDUOTĖJE

Lietuva ir Lenkija XX amžiaus geopolitinėje vaizduotėje. Straipsnių rinkinys. Sudarė Andžej Pukšto, Giedrė Milerytė. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2012, 240 p.

Tarpetniniai ir valstybiniai lietuvių ir lenkų santykiai XX amžiuje yra įdomus istorikui, „karštas“ aktyviam visuomenininkui ir, tikriausiai, komplikuotas amžininkui tyrimo ir patyrimo objektas. Viešojoje erdvėje nuolat atsinaujinančios diskusijos apie Lietuvą ir Lenkiją, lietuvius ir lenkus dažnai pakrypsta emocijų pripildytomis „kaltininkų“ paieškomis dėl vienos ar kitos pusės istorinių nesėkmių ar nelaimių. Kaip neretai nutinka istorijos moksle – akademiniai tyrimai ir įžvalgos ne visada ar iki galo yra girdimi / norimi girdėti viešojoje erdvėje. Nepaisant to, kad istoriografija, analizuojanti dvišalius kaimyninių valstybių ir tarpetninius santykius, yra gausi, tačiau istorikų tyrimai ar įžvalgos viešojoje erdvėje ne visada pastebimi ir ne visada pasitarnauja aiškesniam tarpusavio lietuvių ir lenkų santykių istorinės raidos supratimui. Neretai istorikų minimi faktai ir keliamos hipotezės naudojamos tik savų įsitikinimų padiktuotų idėjų argumentacijai, siekiant „nurodyti“ ir „atrasti“ kaltininkus.

Todėl istorinė praeitis ir akademiniai jos tyrimai apie lietuvių ir lenkų istorinius santykius yra ne tik istorikų mokslinės polemikos objektas, tačiau aktualus viešojoje erdvėje kylančių ginčų pretekstas. Recenzuojamas dešimties mokslinių straipsnių rinkinys kaip tik ir pretenduoja išprovokuoti mokslinę polemiką, o gal ir diskusijas viešojoje erdvėje.

Straipsnių rinkinio autorių mokslininkų kolektyvas ir jų tekstai apima plačią Lietuvos ir Lenkijos bei lietuvių ir lenkų santykių tyrimų amplitudę. Pirmajame solidžiam teorinio pobūdžio straipsnyje Egidijus Aleksandravičius provokuoja mokslinę diskusiją galimos federalizmo idėjos lietuvių politinėje mintyje XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje tematika. Lenkų istorikas Krzysztofą Buchowskis aptaria lenkų ir lietuvių konflikto Lietuvoje genezę. Amerikietis Theodore’as Weeksas analizuoja Lenkijos ir Lietuvos teritorinio ginčo diplomatinės propagandos Europoje vingius antrame ir trečiame dešimtmečiuose. Istoriko Andrea Griffante’o atliktas komparatyvistinio pobūdžio tyrimas apie daugiakultūrių Vilniaus ir Triesto miestų inteligentų T. Vrublevskio ir G. Martinuzzio vizijas tautų apsisprendimo principo klausimais. Audrius A. Žulys empiriškai detalai aprašo įtemptus 1938 m. kovo mėnesio įvykius tarp Lietuvos ir Lenkijos. Lenkijos istorikas Marekas Kornatas rašo

apie tarpukario Lenkijos užsienio politikos orientyrus ketvirtame dešimtmetyje. Istorikai Šarūnas Liekis ir Saulius Sužiedėlis akcentuoja komplikuotus, neigiamų emocijų bei stereotipų persunktus lietuvių ir lenkų santykius kriziniu abiem tautoms bei valstybėms metu – Antrojo pasaulinio karo išvakarėse ir jam vykstant. Istorikė Giedrė Milerytė pristato egzilio lietuvių ir lenkų atstovų nesėkmingus mėginimus konstruoti vieningą „bloką“ viešinant Lietuvos ir Lenkijos okupacijos klausimą laisvajame pasaulyje po Antrojo pasaulinio karo. Politikos mokslų doktorantė Ieva Gajauskaitė aptaria viltingai skambančios, bet kol kas sunkiai nūdienos realybėje įgyvendinamos strateginės Lietuvos ir Lenkijos partnerystės klausimą.

Straipsnių rinkinio tekstai dėl savo tematikos, tyrinėjamos problematikos ir taikomos metodologijos yra skirtingi, tačiau kiekvienas jų savaip prisideda prie išsamesnės XX a. abiejų valstybių ir tautų istorinės raidos pažinimo. Kiekvienas jų savaip vertingas, papildantis skaitytojo pažinimo lauką įdomiomis ir vertingomis žiniomis, naujais, galbūt ne visada tradiciniais požiūriais į jau esamas istoriografines traktuotes. Kita vertus, recenzento priedermė reikalauja išryškinti ir kai kuriuos poleminius perskaitytų tekstų motyvus.

Kaip minėta, straipsnius vienijanti tema yra „gyvai aktuali“ ne tik istorikams, bet ir plačiajai visuomenei. Mūsų supratimu, tai lemia keletas argumentų. Pirmiausia, recenzuojamo rinkinio pratarmėje formuluojamas plataus spektro ir solidžią problematiką užbrėžiantis tikslas: „<...> parodyti sudėtingus lietuvių ir lenkų tarpvalstybinių, tarpetninių santykių ypatumus, turėjusius įtakos dviejų valstybių prie Baltijos jūros atsiradimui bei raidai, taip pat visam arealui, kuris iki 1795 m. priklausė Abiejų Tautų Respublikai“ (p. 8). Antra, Egidijaus Aleksandravičiaus tekstas, kuriame išbandomos interpretavimo galimybės analizuojant XIX a. pabaigos–XX a. pradžios galimus lietuvių politinės minties vingius Lietuvos ir Lenkijos federalizmo idėjoje (p. 11–34). Šis straipsnis įdomus dėl pačios analizuojamos problematikos formulavimo, įžvalgų ir neabejotinai sulauks gilesnių XIX–XX a. Lietuvos politinės minties istorikų komentarų. Minimas tekstas yra svarbus ir tuo, jog jis yra pirmasis rinkinio tekstas. Atsižvelgiant į kitų straipsnių tematikos chronologiją, tokio pasirinkimo motyvai yra logiški. Kita vertus, pirmasis, tarsi titulinis straipsnis skaitytojui norom nenorom gali piršti mintį apie tam tikrus „horizontus“, kuriuose turėtų / galėtų būti matomi ir kiti straipsnių rinkinio tekstai.

E. Aleksandravičiaus straipsnyje mėginama ieškoti federalizmo idėjos apraiškų lietuvių politinės vaizduotės kristalizacijos procese, o patį reiškinį traktuoti kaip pozityvią ir galimą istorinę alternatyvą XIX a. pabaigos–XX a. pradžios laisvėjančių modernių tautų užprogramuotam konfliktui. Todėl, anot autoriaus: „<...> federalizmo idėjų sklaida gali būti suvokiama kaip vienos ar kitos tautos politinio subrendimo ženklas, skiriantis politinio sinkretizmo ir archajiškumo ribas nuo

modernybės“ (p. 12). Lietuvių istoriografijoje egzistuoja ir kitokių nuomonių šiuo klausimu. Manoma, kad tokiu alternatyviniu požiūriu: „<...> paprastai apeliuojama į konkrečias sąjungos su Lenkija atkūrimo prielaidas, pasireiškusias po Pirmojo pasaulinio karo: į Józefo Piłsudskio keltą federacijos idėją, Vidurio Lietuvos kazusą, P. Hymanso projektus ir pan. Minėtus faktus, kartais linkstama traktuoti kaip istorines galimybes, prarastas dėl „klaidingų sprendimų“ ar „žalingų svetimų“ įtakų (paprastai rusų ar vokiečių). Tuo remiantis lyg ir peršama mintis, kad dabartiniu metu tas galimybes neva būtų galima „susigrąžinti“, o visas tarpukario Lietuvos problemas lengvai „nurašyti“ kaip istorinių klaidžiojimų kaštus“¹.

Tarsi netiesiogiai atsiliepdamas į šią mintį E. Aleksandravičius straipsnio apie federalizmą pabaigoje pateikia įdomų faktą ir galimai daliai skaitytojų intriguojančią mintį. Anot E. Aleksandravičiaus:

Po Lenkijos ir Lietuvos katastrofos, 1940 m. pabaigoje Lisabonoje prie vyno taurės kalbant su lenkų emigracinės vyriausybės atstovais A. Smetonai išsprūdę žodžiai, – kad ant siaurai etninių pamatų pastatytos valstybės yra klaida, regis, galėjo atliepti Vasario 16-osios išvakarėse neišnaudotų galimybių prisiminimus (p. 33).

Mintis įdomi. Pirmiausia, dėl konstruojamos alternatyvos 1918 m. tautinei respublikai. Kita vertus, būtent ši respublika tapo etniškai susivokusios lietuvių bendruomenės išlikimo garantu. Atsiribojimas nuo istorinių ryšių su Lenkija tapo lietuvių kaip modernios tautos veikimo ir išlikimo pagrindu. XX a. pirmoje pusėje lietuvių politinė dešinioji stovykla – tautininkai ir krikščionys demokratai – Lietuvą matė tik etnografinėje teritorijoje, t. y. etninių lietuvių dominuojamoje erdvėje. O kairieji – socialdemokratai ir demokratai – programiniuose dokumentuose nors ir vartojo federacijos sąvoką, tačiau 1919 m. pradžioje, esant realiai grėsmei tautinei valstybei iš bolševikų, būtent kairiųjų (M. Sleževičiaus) vadovaujama vyriausybė skelbė atsisaukimus su raginimais stoti į savanorių gretas ir ginti valstybę. Svarbu yra tai, kad savanoriams kaip atlygis planuota dalyti žemę – dvarų žemę. Daugelis dvarininkų demonstravo savo apsisprendimą naujosios Lenkijos naudai, o tai reiškė antilenkiškų nuostatų išryškinimą. Todėl Lietuvos kairiųjų pozicija dėl federalizmo perspektyvos gali pasirodyti miglota.

Kad ir kaip būtų skambėję J. Piłsudskio mintys apie laisvą tautų apsisprendimą valstybinio federalizmo kontekste XX a. pradžioje, akivaizdu, kad lietuviai tuo metu neturėjo potencialo atsilaukti prieš lenkiškosios kultūros sklaidą. Dominuojanti lenkų pusės nuostata lietuvius traktavo kaip „nevalstybinę tautą“, menkai

¹ Laurinavičius Č., Moderniųjų lietuvių raida nuo kalbinės link teritorinės bendruomenės. Pirmą XX a. pusę. In *EPOCHAS jungiantis nacionalizmas: tautos (de)konstravimas tarpukario, sovietmečio ir posovietmečio Lietuvoje*, Vilnius, 2013, p. 17.

civilizuotą. Todėl priklausančią nuo Lenkijos įtakos. Hipotetinis alternatyvinis Lietuvos kelias, arba „neišnaudota galimybė“, Lietuvai ir moderniems lietuviams tegalėjo reikšti „išstirpimą“ lenkų jūroje. 1939 m. Lenkijos egzilinės vyriausybės neoficialus patikėtinis, žinomas filosofas ir diplomatas prof. Adamas Źołtowski lietuvių valdomame Vilniuje atspindėjo dominuojančią tarp lenkų nuostatą, kad esą „lietuvių reikalas“ jau galėjo būti išspręstas seniai, jei Piłsudskis, užuot žygiavęs į Kijevą, būtų pasukęs į Kauną. Profesoriaus samprotavimu: „Lietuva nebūtų atsispyrusi lenkų kultūros, o vėliau politikos penetracijai. Taigi, mūsų rankose būtų atsiradęs raktas į Pabaltijį, koku yra Lenkijai Lietuva“ (p. 178). Remiantis tokia logika, ar tai būtų unijiniai, federaciniai ar kitokie Lietuvos ir Lenkijos ryšiai – vargu ar ji būtų turėjusi perspektyvą lietuviams.

1919 m. pavasarį lenkams užimant Vilnių J. Piłsudskis planavo suformuoti Lietuvai naują, iš vietinių ir etninį nacionalizmą (lietuvišką ar lenkišką) nelinkusių demokratinių sluoksnių vyriausybę. Šios vyriausybės vadovu planuotas Mykolas Romeris, kuriam kaip krajovcui nebuvo priimtinas istorinės Lietuvos skaldymas nacionalistiniu pagrindu. Buvo planuota, jog nepaisant to, kad šiame vientisame istoriniame krašte etniniai lietuviai nebūtų sudarę daugumos, tačiau, formaliai žiūrint, demokratijos sąlygomis jie būtų turėję įtaką krašte. J. Piłsudskio ir M. Romerio supratimu, tokia istorinė Lietuva turėjo būti sujungta federaciniais ryšiais su Lenkija. Lenkijos vadovybė, savo ruožtu, mėgino vadovautis britų dominijų pavyzdžiu. Istorikas Č. Laurinavičius apibūdindamas tokios federacijos idėjos kontūrus padarė vaizdingą prielaidą, kad: „<...> Lietuvai švietėsi ne tiek Būrų respublikos variantas, kur vietinę savivaldą ribojo Britų imperijos suverenitetas, kiek australiškasis, kur šeiminkavo išeiviai iš Anglijos, o aborigenamams teiktos teisės pagal demokratijos standartus“².

Įdomu, koks likimas lauktų modernios lietuvių tautos, jei nacionalistiškai emancipuota dešinioji ir kairioji inteligentija Didžiojo karo metu ir po jo nebūtų ignoravusi ryšių su Lenkija galimybes. Orientacijos į Lenkiją atsisakymas tikriausiai prisidėjo prie provincijos lietuvių tapimo „valstybine tauta“. Juk dar karo metais vienas krikščionių demokratų lyderių Mykolas Krupavičius rašė, kad tarp lietuvių dar maža tautinio susipratimo, vyrauja tik „provincinis“ patriotizmas, veikiantis tik: „<...> žemaitį ir aukštaitį, kaunietį ar suvalkietį ar anykštietį ar šiaulietį. Jų tai tėvynė nėra Lietuva etnografinėse ribose, bet tik maža jos dalelė.“³ Jei ne 1918 metų tautinė respublika – ar nebūtų istorinėje Lietuvoje likę tik „žemaičiai“, „aukštaičiai“, „kauniečiai“, „suvalkiečiai“, „anykštiečiai“ ar „šiauliečiai“?

² Ten pat, p. 39.

³ Taučius G. [Krupavičius M.], *Ne tuo keliu einate gerbiamieji* [1915 ?]. Mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyrius, f. 255–171, l. 3.

Antroji įdomi E. Aleksandravičiaus minties pusė – kokią prasmę ir kokiame kontekste ši A. Smetonos frazė apie tautinę valstybę, kaip „klaidą“, buvo ištarta. Ar negalėjo A. Smetona „prie vyno taurės“ „klaida“ pavadinti ne tautinės valstybės modelį, o tik savo paties ketvirtame dešimtmetyje įgyvendinto etnocentristinio valstybės kontūro palaikymą. Kitaip tariant, XX a. vidurio lietuviai jau buvo kitokie nei XX a. pradžioje. Įvykdytų reformų (žemės reformos) kontekste, eliminavus lenkakalbį elitą, kultūriškai sustiprėjus ir tautiškai subrendus moderniesiems lietuviams, jau nebebuvo tokios grėsmės pasiduoti lenkiškumo įtakai kaip XX a. pradžioje. Todėl galima spėlioti, kad A. Smetona apgailestavo, jog jo valdymo laikotarpiu buvo nusigręžta nuo politinės lietuvių opozicijos, neįgyvendinta visuotinės politinės ir kultūrinės konsolidacijos idėja, ir valstybės administracinį aparatą neįsileista kitataučių Lietuvos piliečių. Kitaip tariant, dėl tautinės visuomenės nusigręžta nuo pilietinės. Ar negalėjo būti, kad „klaida“ Prezidentas pavadino tik siaurą etnocentrizmą tuo metu, kai lenkų kultūrinė įtaka Lietuvos visuomenėje jau buvo minimalizuota? Gal ne tautinė valstybė buvo „klaida“, o tik kitataučių ir kitaminčių piliečių eliminavimas iš tautinės valstybės struktūrų buvo koreguotinas veiksmas, turėjęs atitaisyti klaidą?

Nepriklausomybės netekties kontekste Prezidento samprotavimai apie galimą bendrą Lietuvos ir Lenkijos veikimą okupacijų sąlygomis tikriausiai turėjo kitą pobūdį – jungtinį priešinimąsi totalitarizmui. Mintys apie vieningos demokratinės Europos idėją tuo metu jau pradėjo įgauti pagreitį. Bene aktyviausiais šios minties puoselėtojais tapo Europos krikščionys demokratai su Robertu Shumannu, Konradu Adenaueriu, Alcide De Gasperiu priešakyje. Lietuvių katalikų srovės atstovai – krikščionys demokratai su egzilyje atkurtomis ideologiškai artimomis katalikiškomis organizacijomis taip pat mėgino įsilieti į bendraeuropinį veikimą ir prisidėti prie Europos tautų vienijimosi proceso propagavimo. Todėl, vertinant katalikų politinės srovės vizijas ir nuostatas iš XX a. vidurio perspektyvos, logiškai pirštusi mintis, kad krikščionys demokratai ir XX a. pradžioje galėjo puoselėti glaudaus tarpvalstybinio bendradarbiavimo idėjas. Tačiau akivaizdu, jog tai prasilenkia su realybe. Prisiminus XX a. pradžią – E. Aleksandravičiaus straipsnyje cituotas M. Romeris konstatuoja, kad klerikalai „neapkenčia lenkiškumo savo krašte“, todėl, anot žymiojo konstitucionalisto, kalbėtis su jais apie lietuvių ir lenkų interesų siejimą galimybių nėra (p. 32–33). Tačiau apie lietuvių ir lenkų „interesų siejimą“, vertintiną kaip bendrą ir koordinuotą veikimą viešinant laisvojoje Europoje okupuotų kraštų klausimą, galimybių sąlyčio taškams atsirasti buvo. Manytina, kad A. Smetonos frazė užpildyta ne tuo turiniu. (Jeigu apskritai ji galėjo būti, kuo abejoti yra pagrindu.).

Rinkinyje publikuotas Giedrės Milerytės tekstas apie lietuvių ir lenkų išeivijos organizacijų pirmuosius mėginimus „tartis“ po 1945 m. parodo sąvokos lietuvių

ir lenkų „interesų siejimas“ prasmę. Pirmiausia, bendradarbiavimas su lenkais suvoktas tik „kitų tautų apsuptyje“. Antra, pokalbių tarp VLIK'o ir Lenkijos egzilinės vyriausybės akcentai buvo dedami į lietuvių ir lenkų „bendrą veikimą“ siekiant išlaisvinimo. Visi kiti – Lietuvos ir Lenkijos ateities valstybių vizijos, teritoriniai ginčai nukeliami vėlesniam laikui (p. 203). Iš straipsnyje pateiktos naujos empirinės medžiagos susidaro vaizdas, kad lenkų išėivija neskubėjo dėti pastangų santykiams su lietuviais gerinti. Antra, aktyviausio VLIK'o atstovo, zondavusio santykių su lenkais konstravimo galimybes – Vaclovo Sidzikausko nepastovi nuomonė ir vizijų kaita rodė, kad sutarimas dėl hipotetinio ateities Lietuvos ir Lenkijos „bendro veikimo“ – nerealus. Trečia, tęsiant tarpukario tradiciją, Vilniaus klausimas ir toliau liko neįveikiama kliūtimi abiem pusėms.

Akcentai į Vilniaus veiksnį dvišalių Lietuvos ir Lenkijos santykių kontekste pelnytai užima vieną svarbiausių vietų recenzuojamame straipsnių rinkinyje. Šarūno Liekio ir Sauliaus Sužiedėlio tekstuose ši tema analizuojama kriziniu, tačiau kiek skirtingu abiem valstybėms – Antrojo pasaulinio karo metu. Skirtingi ir Š. Liekio bei S. Sužiedėlio tekstai apie lietuvius, lenkus ir Vilnių karo metais. Ne vien todėl, kad S. Sužiedėlis šį komplikuoatą klausimą, anot paties autoriaus, „apžvelgia“ platesniame Lietuvos ir Lenkijos santykių kontekste. Mūsų supratimu, šiuose tekstuose dėstomų minčių skirtingumas pastebimas ir vertinant lietuvių administracijos griežtus žingsnius Vilniaus „atlietuvinimo“ politikoje. Pirmiausia, S. Sužiedėlio tekste mėginama ieškoti „paspirtos“ Vilniaus lituanizacijos karo metu motyvų ir šis procesas pateikiamas per lietuvių ir lenkų inteligentijos, abiejų tautų visuomenių, organizacijų vertinimo bei jų argumentacijos motyvų prizmę. Š. Liekio tekste koncentruojamasi tik į konkrečius grubius lietuvių administracijos veiksmus. O pastarieji yra įvardyti ganėtinai kategoriškai. Autoriaus teigimu: „Grubus spaudimas lituanizuoti kalbinę aplinką <...> kūrė šizofrenišką tariamai „lietuvišką“ aplinką“ (p. 149), arba „Vilniaus krašto žmonių situaciją buvo galima vadinti didžiule koncentracijos stovykla – žmogaus ir piliečių teisės buvo atimtos vienu plunksnos brūkštelėjimu“ (p. 152).

Š. Liekio straipsnyje pateikiami faktai liudija ir patvirtina šiuos lietuvių administracijos Vilniuje veiksmus. „Pagreitintas“ Vilnijos lituanizacijos procesas atspindimas forsuojuant išorinį ir parodomąjį Vilniaus miesto lietuvinimą, skubant keisti skelbimų lentas, įstaigų, verslų pavadinimus, namų savininkų pavardžių „perrašymą“ lietuviškai. Akcentuojamas staigaus lietuvių kaip privalomos vienintelės kalbos mokėjimo reikalavimas valstybinių įstaigų tarnautojams. Įgyvendinamos daug aistrų kėlusios švietimo įstaigų pertvarkos kryptys – uždaromas Stepono Batoro universitetas, vietoj jo įkuriamas lietuviškas Vilniaus universitetas.

Parodomi diskriminaciniai lietuvių administracijos veiksmai kitakalbių vietos gyventojų atžvilgiu ir pan.

Kita vertus, šie ir kiti nepaminėti faktai straipsnyje pateikiami tarsi „registruota išsklotinė“. Savaiminis jų konstatavimas skaitytojui gali sukelti nemažai klausimų. Pirmiausia, kokie tokios „mechaniškos lituanizacijos“ Vilniuje motyvai? Antra, ar tokia politika buvo vykdoma planingai ir ar ji priklausė nuo aukščiausios Lietuvos politinės valdžios, ar tik nuo vietinių naujųjų Vilnijos biurokratų iniciatyvos? Ar Lietuva turėjo kažkokį planą, ką su ta atgauta Vilnija reikėtų daryti – kaip ją valdyti? Trečia, kokio požiūrio į lietuvių antipolonizmą ir apskritai jų valdžią Vilniuje laikėsi kitos tautinės bendruomenės? Kodėl tuo metu, kai šventinę lietuviams 1940 m. vasario 16-ąją tarp lenkakalbės visuomenės dalies buvo platinami griežto turinio antilietuviški atsisaukimai su raginimais boikotuoti minėjimą ir nesirodyti miesto gatvėse – dalis žydų, baltarusių, karaimų ir net „neturtingų lenkų“ šventinės trispalvės fone susirinkimuose reikė padėkas Lietuvos vyriausybei? Lietuvos valstybės saugumas, kurio surinkta slapta informacija neretai remiasi ir straipsnio autorius, vasario 16-ąją fiksavo vykusių šventinių renginių atmosferą. Maišiagaloje, Eišiškėse, Švenčionėliuose, Varėnoje II, Trakuose ir kitur surengtuose minėjimuose aktyviai dalyvavo įvairiatautė visuomenė. Išraiškingas Valkininkų atvejis. Pasak saugumo darbuotojų, šventėje dalyvavo apie 2000 vietinių gyventojų. Vyko šventinės pamaldos – katalikų bažnyčioje kunigo pamokslas nors ir „nebuvo pritaikytas šventei“, tačiau sausakimšoje sinagogoje po pamaldų rabinas pasakė „gražų ir pritaikytą šventei pamokslą“, kuriame: „<...> išgyrė Lietuvą, jos santvarką, vyriausybę ir lietuvių tautą. Baigdamas pamokslą rabinas pabrėžė, kad lietuviai tai ne lenkai ir vokiečiai, kurie žydams taiko smurtą, todėl visi žydai turi būti Lietuvai lojalūs ir atsidavę piliečiai. Po pamaldų žydai sinagogoje sugiedojo mūsų tautinį himną.“⁴ Kokie tokios kalbos motyvai – tai atskirų svarstymų verta tema.

Valkininkų atvejis nebuvo vienintelis ir šiame kontekste mums svarbu pabrėžti, kad tautiniu požiūriu diskriminacinės lietuvių politikos Vilniuje 1939–1940 m. suvokimas nėra toks vienareikšmis procesas, kaip galėtų pasirodyti perskaičius Š. Liekio tekstą. Lietuvių politika Vilnijoje apima ir užsienio valstybių (sovietų bei vokiečių) kaip spaudimo Lietuvai veiksnį. Taip pat lietuvių visuomenės emocijas ir nuotaikas, kuriomis mėgino žongliuoti tuo metu atkuntanti politinė A. Smetonai opozicija. Reikėtų įvertinti ir europines tautinio, socialinio radikalizmo pakilimo

⁴ *Valstybės saugumo policijos Vilniaus apygardos biuletenis* nr. 41. Vilnius, 1940 m. vasario 17 d., LCVA, f. 378, ap. 10, b. 699, l. 220.

tendencijas – maršus, eisenas, uniformizmą. Nereikėtų primiršti lenkų ir lenkakalbės visuomenės principinės Lietuvos ir lietuviškumo „atmetimo“ pozicijos, kuria remiantis lenkų inteligentija lietuvius matė kaip „atsilikusią“, „ne valstybinę“ tautą ir kurios buvimą Vilniuje suvokė tik kaip „laikiną okupaciją“. Reikšminga dalis lenkų inteligentijos Vilniuje nieškojo susitarimo su lietuviais galimybių, nors „minkštą“ ar „kietą“ tautinę politiką Smetona būtų vykdęs regione. Katalikų bažnyčios Vilniuje pozicija, pradedant dvasine vyresnybe ir baigiant kaimo klebonais, buvo aiškiai antilietuviška. Dvasininkas to meto religingoje visuomenėje buvo nemenkas autoritetas, todėl neretai per pamokslus kalbėta, kad lietuvių kalba esanti „ne tikiybinė“, „pagoniška“, kad lenkakalbė katalikų liaudis privalo „neklausyti“ lietuvių valdininkų ir „kovoti“ prieš juos⁵, turėjo įtakos lietuvių ir lenkų santykiams mieste ir regione.

Ir svarbiausia, „paspartinta“ lituanizacija liudijo, kad lietuviams kitomis ne kaip „mechaninėmis“ priemonėmis įsitvirtinti istorinėje sostinėje būtų buvę sudėtinga. Matyt, kultūrinio potencialo stoka vertė imtis radikalių priemonių. Spėliojimų ir minčių gali būti daug ir įvairių.

Iš Š. Liekio teksto nėra visai aišku, kas visgi buvo tokios griežtos lituanizacijos variklis? Kitaip tariant, ar Lietuvos politikos kursą Vilniuje galima vadinti planinga Smetonos aplinkos, t. y. oficialiosios Lietuvos, programa? Visgi reikia atsižvelgti į faktą, kad demokratiniai Vakarai spaudė Prezidentą dėl politikos Vilniuje. Prezidentas blokavo plačiosios visuomenės ir politinės opozicijos vis garsiau reikalaujamas žemės ir net nekilnojamojo turto krašte reformas, kurios turėjo įvykti net radikalesnėmis priemonėmis nei tai buvo įgyvendinta trečio dešimtmečio Lietuvoje. Pabrėžtina, kad šių reformų, t. y. „teisingo“ turto perskirstymo, reikalavo ne tik etniniai lietuviai, bet ir Vilnijos nepasiturintys įvairiaučiai (tarp jų ir lenkai) sluoksniai. Straipsnyje akcentuoto Stepono Batoro universiteto „pakeitimo“ lietuvišku Vilniaus universitetu iškilmėse, anot Zenono Ivinskio, būtent ir buvo pasigendama nors vieno oficialaus „Lietuvos valdžios atstovo“, kurie šį renginį „ignoravo“. Neužmirština, kad „paspartinta“ lituanizacija pagreitį įgavo nuo 1939 m. lapkričio, t. y. tada, kai ištikimą Prezidentui A. Merkį Vilniuje įgaliotojo ministro poste pakeitė opoziciniams krikščionims demokratams priklausęs K. Bizauskas. Todėl, manytina, kad tokia politikos Vilniuje kryptis turėjo ne tik ir ne vien „atlietuvinimo“, t. y. antipolonistinę, prasmę, bet ir vieną opozicijos dar nuo 1927 m. nemėgstamo Prezidento diskreditavimo galimybių. O juk pats Prezidentas į Vilnių taip ir nepersikėlė.

Klausimų yra daug, neaiškumų dar daugiau. Tačiau šiame ir kituose straipsnių rinkinio tekstuose analizuotų įtemptų, komplikuotų ir grubių santykių XX a. tarp lenkų ir lietuvių kaltininku galima įžvelgti modernių lenkų ir modernių lietuvių nacionalizmą. Perskaičius publikacijų rinktinę ir aukščiau aptartus kelis tekstus, gali kilti hipotetinė prielaida ir klausimas – gal šiuo straipsnių rinkiniu autoriai norėjo pasakyti, jog nesusipratimų tarp lietuvių ir lenkų būtų išvengta 1918 m. pasirinkus alternatyvų Lietuvos valstybingumo kelią?

Artūras Svarauskas

⁵ *Valstybės saugumo policijos Vilniaus apygardos biuletenis* nr. 18. Vilnius, 1940 m. sausio 19 d., LCVA, f. 378, ap. 10, b. 699, l. 108 ir kt.